

РОЛЬ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ В УДОСКОНАЛЕННІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена розкриттю релігії як ціннісно-нормативної системи, що зумовлює юридичну поведінку людей, які її сповідують, оцінюючи її за відповідністю нормам християнської моралі, основним принципам християнського віровчення.

Ключові слова: право, релігія, права людини, регулятор суспільних відносин, громадянське суспільство, співвідношення права і релігії, джерела права, процес сакралізації, взаємовідносини церкви і держави, норми права, релігійні норми, соціальні норми.

У будь-якому суспільстві релігія виступає як чинник формування того чи іншого ставлення індивіда до правових інститутів, формування протиправної чи законслухняної поведінки. Коли норми закону стають етичними нормами самої людини, вона вільна діяти у відповідності вже не з чиеюсь, а зі своєю волею, на свій розсуд, а її воля не вступає у конфлікт з настановами Божого закону.

Проблеми механізму реалізації прав людини досліджувалися в роботах таких радянських і сучасних українських учених як С.С. Алексєєв, В.І. Гойман, М.І. Козюбра, В.В. Копєйчиков, С.Л. Лисенков, М.К. Маліков, В.С. Нерсєсянц, П.М. Рабінєвич, Ю.С. Решєтов та ін. Багато уваги в правовій літературі приділено розгляді проблеми свободи совісті й віросповідання, питанням державно-правової регламентації діяльності релігійних об'єднань, що, зокрема, привернуло увагу М. Андріанова, А. Колодного, А. Полєшко, П. Рабінєвича та ін.

Мета даної статті полягає у теоретичному дослідженні взаємодії права та релігії як ціннісно-нормативних систем, що доволі часто мають неоднозначний і суперечливий характер при формуванні механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Права і свободи людини – позанаціональні й позатериторіальні. Як загальноцивілізаційна та загальнокультурна цінність, незалежна від націй, ідеологій, релігій, вони давно стали об'єктом міжнародно-правового регулювання. Україна як член міжнародного і європейського співтовариства, зокрема такої авторитетної і впливової міжнародної правозахисної організації як Рада Європи, зобов'язана дотримуватися загальноприйнятих у цій сфері міжнародних стандартів [1, с. 3].

В.С. Нерсєсянц стверджує, що ступінь і характер розвинутості прав людини визначаються

рівнем розвитку права у відповідному суспільстві. Права людини, на його думку, це необхідний, невід'ємний і невідворотний компонент будь-якого права як права взагалі, визначений аспект вираження сутності права як особливого типу і специфічної форми соціальної регуляції. Право без прав людини так само неможливе, як і права людини без і поза правом [2, с. 22].

Сучасна наука, аналізуючи ідеї природно-правової доктрини і юридичні документи, в яких вона знайшла своє відображення, цілком справедливо сформулювала ті витоки, що склали сучасний правовий статус людини, характер держави, її взаємовідносини з людиною.

Так, на думку деяких учених-правознавців, існує низка таких першооснов.

1. Головне для людини – свобода як умова її існування. У сфері свободи людина обрала свій власний життєвий шлях, реалізує свої інтереси й потреби. Свобода робить підданого громадянином, визначаючи також принципи його взаємодії з державою.

2. Свобода невіддільна від рівності. Свобода і рівність – необхідні умови наявності в усіх без винятку людей невід'ємних і невідчужуваних прав.

3. Права людини – це та система умов, благ і можливостей (матеріальних і духовних), що є необхідними для нормальної життєдіяльності людини, розвитку її індивідуальних властивостей, вільного вибору й самовизначення, реалізації громадянських інтересів.

4. Прагнення до особистої автономії, свободи самовизначення у сфері громадянського суспільства вказало цілі держави та межі її діяльності. Метою держави є «спільне благо», захист прав і свобод людини й громадянина від будь-яких і будь-чиїх протиправних посягань, у тому числі й самої держави [3, с. 7–8]. У право-

вому суспільстві народ, з одного боку, і держава – з іншого, беруть на себе зобов'язання дотримуватися приписів права. Як слушно зазначає В.С. Нерсисянц, «право виступає як найвища соціальна цінність, але тільки тоді, коли його норми та принципи втілюються в життя, реалізуються в діях суб'єктів соціального спілкування» [4, с. 416].

Тобто, право існує реально тоді, коли воно об'єктивується, втілюється в життя через правомірну поведінку людей і таким чином досягає свого основного призначення як регулятор суспільних відносин, як основний важіль впливу на різноманітні сфери суспільного життя.

Таке здійснення приписів норм права у практичних діях суб'єктів права в юридичній літературі називають реалізацією правових норм [5].

Реалізація положень правових норм передбачає соціальну і юридично значущу поведінку суб'єктів, їхню позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів. Оскільки реалізація права відбувається в діях суб'єктів, то та обставина, чи реалізується норма, чи ні, здебільшого залежить від соціальних властивостей даної норми. Саме ці властивості визначають і характер дії суб'єкта в тих випадках, коли норма не реалізується: або вона ігнорується, не здійснюється жодних дій, чи здійснюється такий варіант поведінки, який порушує правову норму.

Недосконалість закону, його нехтування чи незнання призводять до збоїв у процесі його втілення в поведінці суб'єктів. Реальний вплив норм права на суспільні відносини не можна зрозуміти, виходячи з впливу одних лише юридичних засобів. Зокрема, Є.О. Лукашева пише: «Встановлення системи гарантій не забезпечує автоматично права і свободи, їх реалізацію. В даному процесі важлива роль належить психологічному механізмові, який виступає як регулятор поведінки суб'єкта, його діяльності» [6, с. 72]. Наукове розуміння реальної взаємодії людини з об'єктивною дійсністю неможливе без розкриття психологічних закономірностей, механізмів впливу соціальних чинників.

Право адресоване людині, однак, утілюючись в нормативно-правових актах держави, воно обмежується у своїй дії, як правило, колом осіб, які проживають на території даної держави.

В.І. Гойман визначає таку дію права як його здатність справляти вплив на особистість, спільноту людей і внаслідок цього забезпечувати правомірний характер їхньої діяльності та

вчинків і на цій основі сприяти встановленню реального панування права в суспільних відносинах [7, с. 45–46].

На думку даного автора, зміст дії права охоплює такі чотири компоненти:

- правовий вплив (сукупність правових і соціальних засобів, що спонукає суб'єктів вступати в соціально-правове спілкування, вчиняти правові дії);

- сприйняття права (відображення права у свідомості, «буття права в соціальному суб'єкті»);

- правова дія (соціально-правова активність суб'єктів);

- правопорядок (стан упорядкування суспільних відносин, які виникають як результат).

Отже, як випливає із даного визначення, йдеться не лише про саму дію права, але й про механізм і результат цієї дії.

Правовий вплив формується не тільки за допомогою таких засобів як норми права, але й залежить від правової культури, рівня духовного розвитку, які сформувалися в даному суспільстві. І, як резонно вважає Т.І. Тараконич, правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою власне правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури та принципів, правотворчого процесу) [8, с. 77-78].

При широкому праворозумінні, коли визнається існування права та закону, у зміст терміну «дія права» можуть бути закладені й такі процеси, які походять від офіційного прийняття відповідних норм права. Реалізуватися (діяти) можуть і ті правила поведінки (норми), які вже склалися в суспільстві, але ще не набули форми нормативно-правового акту.

Можна виокремити два таких способи впливу права на поведінку суб'єктів – це інформаційний та ціннісно-орієнтаційний. Перший спосіб має місце у випадку, коли юридична норма в тій чи іншій формі інформує своїх адресатів про те, чого вимагає від них право, чого очікують від них суспільство і держава. Другий спосіб – ціннісно-орієнтаційний. На відміну від інформаційного, він не лише повідомляє адресатів про те, яка поведінка від них вимагається, але й дає оцінку різноманітним варіантам людської поведінки [9, с. 94].

Ці два способи впливу права на поведінку суб'єктів не є власне юридичними. Вони

притаманні не лише праву і здебільшого мають ідеологічний характер.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що право – специфічна нормативна система, основною метою якої є регулювання відносин між людьми, однак її особливі характеристики конкретизуються й пояснюються при порівненні з іншими нормативними системами, що регулюють відносини між людьми, зокрема з релігією.

Право і релігія є найважливішими регуляторами суспільних відносин. З юридичного погляду, право наділене пріоритетом при соціальному регулюванні, оскільки завдяки своїй обов'язковості (імперативності), формальній визначеності і державній захищеності воно здатне оптимально забезпечити нормальне функціонування суспільства, що є складним соціальним організмом. У той же час ефективність правового регулювання багато в чому залежить від узгодженої взаємодії з іншими, не юридичними регулятивними системами, в тому числі й із релігією, яка містить численні оцінки належної й забороненої з позиції закону поведінки, тим самим, перетинаючись зі сферою правового регулювання.

Ступінь впливу релігії пов'язаний з її місцем у суспільстві, а це місце є константним та змінюється в контексті процесів сакралізації (лат. sacer – священний) і секуляризації (лат. saecularis-світський) [10]. Сакралізація означає залучення до сфери релігійного санкціонування форм суспільної та індивідуальної свідомості, діяльності, відносин, поведінки людей, інститутів, посилення впливу релігії на різні сфери суспільного та приватного життя. Секуляризація, навпаки, призводить до послаблення впливу релігії на суспільну та індивідуальну свідомість, до обмеження можливості релігійного санкціонування різних видів діяльності, поведінки, відносин і інститутів, «входження» релігійних індивідів і організацій до різних нерелігійних сфер життя.

У сучасних умовах зросла роль відповідальності (особливо позитивної) окремої людини в навколишньому світі, розширилася її свобода і, водночас, залежність від зовнішнього соціального та природного середовища. Збільшилася кількість ситуацій, при яких над людиною, крім власної совісті, немає іншого контролю. Прийняття суб'єктом будь-якого рішення, вибір того або іншого варіанта поведінки пов'язані з підвищеною відповідальністю за можливі несприятливі наслідки.

Водночас, основи взаємин між церквою й державою у громадянському суспільстві регулюються нормами конституційного права, що проголошують відокремлення церкви від держави. Це означає, що державні органи й посадові особи не втручаються у сферу релігійних відносин, також і в діяльність релігійних об'єднань, і не доручають їм виконання державних функцій. Держава захищає законну діяльність релігійних об'єднань, займаючи в питаннях свободи віросповідання і переконань нейтральну позицію, наприклад, у ст. 13 Конституції Греції проголошено, що свобода совісті непорушна, користування особистими й політичними свободами не залежить від релігійних вірувань, будь-яка визнана релігія вільна [11, с. 94].

Свобода віросповідання означає право людини на вибір релігійного навчання та безперешкодне відправлення культів і обрядів відповідно до цього навчання. Ця свобода, у суб'єктивному трактуванні, розуміється як особисте право людини. Рівнозначним є поняття свободи релігії, але воно ще означає й право на існування всіх релігій і можливість безперешкодного проповідування представниками кожної з них власних віровчень. Однак дуже часто всі зазначені терміни вживаються як ідентичні. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права свобода совісті та релігії об'єднується зі свободою думки, включаючи в себе «свободу мати або змінювати релігію або переконання на власний розсуд і свободу сповідати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічним або особливим порядком відправляти культу, здійснювати релігійні та ритуальні обряди та навчання. Ніхто не має права примусово приймати релігію або переконання за чужим вибором» (ст. 18) [12]. Конституція України проголошує: «Кожному гарантується свобода світогляду й віросповідання...» (ст. 35) [13]. Таке формулювання значною мірою відповідає підходам, визначеним у наведеній статті Міжнародного пакту. Свобода віросповідання докладно регламентується Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1990 р. [14]. Ряд положень Закону присвячений проблемам релігійного виховання. Закон усунув дискримінацію релігійних об'єднань. Певні гарантії свободи віросповідання закріплені в Кримінальному кодексі. Наприклад, перешкоджання здійсненню цієї свободи, поєднане з насильством над особистістю й рядом інших обставин, карається

позбавленням волі. Водночас, КК переслідує ті релігійні об'єднання, діяльність яких поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю й моралі громадян, зі спонуканням до відмови від виконання громадських обов'язків або до вчинення протиправних дій.

Паралельно з нормами права існують і релігійні норми. Релігійними нормами називаються правила, установлені різними віросповіданнями та обов'язкові для виконання віруючими. Вони містяться в релігійних книгах (Старий завіт, Новий завіт, Коран, Сунна, Талмуд, релігійні книги буддистів тощо), у рішеннях зборів віруючих або духівництва (постанови соборів, колегій, конференцій), у працях авторитетних релігійних письменників. Цими нормами визначається порядок організації та діяльності релігійних об'єднань (громад, церков, груп віруючих тощо), регламентуються відправлення обрядів, порядок церковної служби. Всі релігійні норми мають моральне спрямування (заповіді) [15, с. 98].

В історії права були цілі епохи, коли багато релігійних норм мали юридичний характер, регулювали деякі політичні, державні, цивільно-правові, процесуальні, шлюбно-сімейні й інші відносини. У ряді сучасних ісламських країн Коран («арабський суддебник») і Сунна (основа релігійних, правових і моральних норм) регулюють усі сторони життя мусульманина, що визначають як «правильний шлях до мети» (шаріат). В Україні на початку ХХ ст. ряд шлюбно-сімейних і деяких інших норм, визнаний і встановлений православною церквою («канонічне право»), був складовою правової системи. Після відокремлення церкви від держави ці норми втратили юридичний характер.

Установлювані будь-якою релігією правила поведінки є особливим видом соціальних норм – релігійні норми, а не компонентом моральності, права або будь-яких інших соціальних систем. Говорячи про релігійну норму, варто мати на увазі, що правило поведінки – це лише одна з її складових. Крім того, норма включає вказівки на священне джерело правила поведінки й на надприродні засоби його забезпечення. Для Біблії, Корану, Талмуду та інших «священних» книг характерне розмежування складових релігійних норм, відсутність у багатьох із них індивідуальної санкції, що й породжує необґрунтоване ототожнення «вірша», в якому викладається лише правило поведінки, з усією релігійною нормою. Релігійні норми мають усі

необхідні ознаки соціальної норми, це правила поведінки людей, які належать до сфери релігійного культу, сімейних і інших суспільних відносин. Релігійна норма, як і інші соціальні норми, має загальний характер, що проявляється в такому:

– релігійна норма виступає як зразок поведінки віруючих людей у тій або іншій ситуації як еталон певних відносин;

– приписи певної норми стосуються не конкретного індивіда, а широкого кола людей, послідовників цієї релігії (членів церкви, релігійних організацій) або їх частини (священнослужителів, мирян тощо).

Передбачаючи конкретні варіанти поведінки в типових життєвих ситуаціях, релігійні норми впливають на свободу й свідомість людей, формують їх соціальну поведінку й тим самим регулюють відповідні суспільні відносини, що проявляються, насамперед, у діях або бездіяльності їх учасників. Одна зі специфічних особливостей цих норм полягає в тому, що вони регулюють і такі відносини, які перебувають поза сферою впливу інших соціальних норм, – відносини, що виникають при відправленні культу.

Релігійні норми здебільшого мають авторитарний характер, формулюються як веління, що необхідно виконувати всупереч вимогам будь-яких інших норм, навіть до прямої заборони дії останніх. Кожна релігія, посилаючись на свободу надприродних чинників та істот, жадає від своїх послідовників сліпої дисципліни, неухильного дотримання своїх приписів. Релігійні норми повинні виконуватися, незважаючи на невідповідність їх вказівок поглядам, бажанням віруючих. Ці норми відрізняються від моральних, правових і інших соціальних норм, насамперед, тим, що мають у своїй основі релігійні, а не будь-які інші ідеї, нерозривно пов'язані з вірою в надприродне. Релігійні норми розглядаються віруючими як веління надприродних факторів або їх представників на землі – верховних служителів культу. У первісних релігіях творцями й охоронцями релігійних приписів і заборон вважалися тотемічні предки. Потім як джерело релігійних правил поведінки виступали божества й, нарешті, у монотеїстичних релігіях – бог. У священних книгах різних релігій релігійні норми формулюються як божественні веління. У Біблії, наприклад, вони йменуються заповідями, веліннями, уставами, законами бога, підкреслюється їх святість. Церковні правила

видаються богословами для конкретизації «законів божих».

Однак зв'язок релігійних норм з релігійними ідеями не завжди помітний. Не в усіх релігійних приписах міститься вказівка на їх священне походження. У таких випадках про наявність зазначеного зв'язку свідчать специфічні цінності забезпечення виконання релігійних приписів: погроза надприродною карою й обіцянка нагороди від надприродних об'єктів. Виконання релігійних норм забезпечується також покараннями, застосовуваними до порушника священнослужителями (церковне покарання). З виникненням держави й права до цього додається кримінальне покарання за так звані релігійні злочини та несприятливі цивільно-правові наслідки у випадках недотримання деяких релігійних норм.

Співвідношення релігії й права в умовах сучасної демократичної держави характеризується такими рисами. Більшість культових і організаційно-функціональних норм, що регламентують внутрішньоцерковну діяльність, нейтральні щодо права, тому що регулюють суспільні відносини, що не належать до сфери правового регулювання. Проте певна частина релігійних норм має своїм об'єктом ті самі суспільні відносини, що й право, які належать не тільки до внутрішньоцерковної сфери (наприклад, відносини, що виникають при створенні релігійних об'єднань, між віруючими регулюються виконавчими органами держави, а не служителями культу), а й до різних сфер суспільного життя, оскільки деякі конфесійні організації намагаються у своїй діяльності вийти за межі задоволення релігійних потреб громадян. У цих випадках діє закономірність, характерна для співвідношення правових норм із соціальними нормами попередніх формацій, що продовжують діяти в суспільстві (звичаї, моральні й релігійні норми): якщо останні не суперечать правовим приписам, право не перешкоджає їх функціонуванню. В іншому випадку – верховенство закону над будь-якими іншими соціальними нормами, право забороняє громадянам дотримуватися приписів, що суперечать Конституції, норм до встановлення кримінальної відповідальності за порушення цієї заборони. Терпиме ставлення до соціальних норм, що орієнтують громадян на протиправну поведінку, є несумісним із принципами законності. Задоволення релігійних потреб віруючих неможливе без юридичних норм, що надають необхідні права релігійним організаціям, служителям культу й віруючим громадя-

нам. Проголошення відокремлення церкви від держави й школи від церкви залишилося б простою декларацією, якби воно не підкріплювалося сукупністю правових норм, що встановлюють певний порядок взаємин між релігійними організаціями, суспільством і державою.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що право і релігія виступають важливими соціальними регуляторами в житті суспільства, які, впливаючи на свідомість суб'єктів завдяки певним чином встановленим загальним правилам, еталонам поведінки, спонукають їх до правомірних дій. Право і релігія у своїй взаємодії наділені значним потенціалом впливу на людську діяльність у процесі реалізації суб'єктами своїх прав та обов'язків.

Література

1. *Козюбра М.І.* Права і свободи людини і громадянина у новій Конституції України / М.І. Козюбра. // Адвокат. – № 2. – 1996. – С. 3.
2. *Нерсисянц В.С.* Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до декларации 1789 г.) / В.С. Нерсисянц. // Права человека в истории государства и в современном мире / отв. ред. Е.А. Лукашева. – Москва, 1989. – С. 22.
3. *Гуренко М.М.* Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці: монографія / М.М. Гуренко – Київ, 2000. – С. 7–8.
4. *Нерсисянц В.С.* Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / В.С. Нерсисянц. – Москва, 2002. – 416 с.
5. Загальна теорія держави і права / Ред. В.В.Копейчиков. – Київ, 2000. – С. 177; Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти). – Київ, 2003. – С. 18.
6. *Лукашева Е.А.* Социалистическое право и личность. / Е.А. Лукашева. – Москва, 1967. – С. 72.
7. *Гойман В.И.* Действие права (методологический анализ). / В.И. Гойман. – Москва, 1992. – С. 45–46.
8. *Тарахонич Т.І.* Правове регулювання: теоретичні аспекти / Т.І. Тарахонич // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2001. – Вип. 12. – С. 77–78.
9. *Афанасьева Л.В.* Нормы права и их действие (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01: Теория и история права и государства; история правовых учений / Людмила Владимировна Афанасьева; Академия управления МВД России. – Москва, 2000. – 177 с.

10. Ориу М. Основы публичного права. / М. Ориу. – Москва, 1929. – 411 с.

11. Законодавство в сфері релігії. – Харків, 2006. – 158 с.

12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU66003U.html.

13. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

14. Про свободу совісті та релігійні організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=987-12>

15. Бочарова С.Н. Роль общественных объединений в защите прав человека / С.Н Бочарова. // Вестник Московского университета. Серия Право. – 1997. – № 1. – С. 98.

Ю. Ю. Пайда

Роль права и религии в усовершенствовании механизма реализации прав человека

Статья посвящена раскрытию религии как ценностно-нормативной системы, которая обуславливает юридическое поведение людей, которые ее исповедуют, оценивая ее за соответствием нормам христианской морали, основным принципам христианского вероучения.

J. J. Pajda

Role of law and religion in the improvement of the mechanism of realization of rights of a person

The article deals with the analysis of religion as the axiological and normative system, which causes legal behavior of people, who profess the religion, appraising it according to the Christian morality norms and basic principles of Christian religious doctrine.